

СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ М. ГРУШЕВСЬКИМ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В. В. Монастирська, В. А. Просалова

Анотація. У статті з'ясовано особливості інтерпретації М. Грушевським історії української літератури. Методологічною основою дослідження вченого був системний підхід та принцип історизму до літературного матеріалу. Вчений використовував також порівняльно-історичний метод.

Ключові слова: інтерпретація, літературознавство, метод дослідження.

Наукова багатотомна праця «Історія української літератури» М. Грушевського завжди залишатиметься актуальною, тому що навіть у наш час вона вражає масштабністю, глибиною та всебічністю здійсненого її автором наукового аналізу. Також ця праця є невичерпним джерелом суспільно-політичних, патріотичних та духовно-естетичних настанов для сучасного та майбутнього поколінь. Професор Д. Чижевський у передмові до репринтного перевидання «Історії української літератури» (Нью-Йорк, 1959) зазначив, що до 1917 року М. Грушевський був змушений у своїх працях піднімати питання історії літератури тому, що важливі джерела староукраїнської літератури були літературними творами.

Історіографічна традиція дослідження теоретично-методологічної спадщини М. Грушевського є досить розвинутою, вона головним чином сформована працями Л. Винара, І. Витановича, М. Геращенко, Л. Зашкільняка, О. Прицака, В. Смоля, В. Тельвака, І. Цибенко, О. Яся та ін. Аналіз літературознавчого доробку М. Грушевського попередніх десятиріч до виходу у світ його «Історії української літератури» демонструє те, що в деяких статтях вченого, які були неодноразово опубліковані на сторінках періодичних видань, знаходили відображення і різні проблеми українського літературознавства, етнографії та мовознавства. З-поміж них доцільно вказати «Українсько-Руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу» (1898), створену на честь столітніх роковин відродження української літератури, «Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи» (1904), «Українське письменство» (1909) та ін. Ґрунтовна джерельна база, що представлена вченим в «Історії української літератури», відображає її основний зміст та заслуговує на увагу фахівців. Так, це докладно складені автором бібліографічні списки, прикнижкові покажчики, різноманітні бібліографічні посилання, цитати, коментарі та ін. Бібліографічному опрацюванню твору дослідник відводив дуже важливу роль [4, с. 356].

За словами самого М. Грушевського, «Історія української літератури» виникла як результат поширення та розвитку його концепції «Історії України-Русі», а історизм став у ній провідним принципом аналізу. З історичних джерел дізнаємося про те, що створення такої епохальної праці, як «Історія української літератури», відбувалося в неймовірно важких умовах воєнного лихоліття, труднощів життя українського історика на засланні (грудень 1914 – березень 1917 рр.), а потім у період вимушеної еміграції (березень 1919 – березень 1924 рр.). Переважна більшість зібраних документів, ураховуючи й особистий архів ученого з його рукописними матеріалами, була назавжди втрачена у вирі подій революції та визвольних змагань 1917–1921 років. Ці факти викладені в його «Автобіографії» [3, с. 15].

Досліджуючи історію української літератури, М. Грушевський удається до методу історизму, який став основним у його історико-літературознавчій праці. На думку автора, історію рідної словесності можна вважати:

- 1) історією розвитку оригінальної та еволюціонуючої, однак цілісної естетичної системи, генетично спорідненої з буттям, долею та духовністю нації;
- 2) голосом пам'яті та гарантом грядущого народу: його відродженням, державною мудрістю та волею, новим культурно-естетичним поступом;

3) образом народу, його візитною карткою при взаємодії з іншими – і форма пізнання інших народів та збагачення рідної культури, «проречистої книги буття нашого народу» [5, с. 8].

Вчений у своїй праці зробив досить ґрунтовний та всебічний аналіз літературознавчої спадщини своїх попередників по перу. Так, зокрема, вступ присвячений творчим здобуткам і світлій пам'яті М. Максимовича, розділ «Соціальна і культурна обстановка української творчості» – пам'яті В. Антоновича, «Старші верстви української усної традиції» – О. Потебні, наступні – пам'яті П. Чубинського, М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, П. Куліша. Також М. Грушевським були опрацьовані визначні праці його попередників: книга М. Максимовича «История древней русской словесности» (1839). Учений був переконаний у тому, що саме М. Максимович заклав основи справді наукового літературознавства.

М. Грушевським було започатковано методологію системного літературознавства, яка передбачає текстологічний, лінгвістичний, соціологічний, історико-порівняльний, культурологічний, етико-філософський та психологічний аналіз, а в розділах про писемність XIII–XVII ст. – біографічний, завдяки чому основним принципом є естетичний аналіз. Загалом у праці М. Грушевського під абсолютно новим кутом зору викладено долю старої українсько-руської літератури та усної словесності. Що стосується багатства зібраного матеріалу, оригінальності та глибини його аналізу «Історія української літератури» насправді є феноменальним творінням. Критики цієї праці зазначають, що «викладення фактів у такій системності із такою ґрунтовністю українська літературна історіографія загалом ніколи не знала» [6, с. 9].

Одним із провідних завдань М. Грушевського-літературознавця та його так звану «теоретичною формулою» було доведення генетичного зв'язку давньої української літератури зі «старою» культурою, а також відтворення неперервної тканини духовного життя українського народу, а також доведення існування підстав та можливостей окремого українського розвитку, паралельно з великоруським, проте окремо від нього. М. Грушевським було визнано заслугу порівняльно-літературних, культурних та соціологічних дослідів. Як результат, учений у своїй діяльності звернувся до оперування літературою за допомогою фольклору і, навпаки, – орієнтувався у фольклорному матеріалі аналогіями, своїми та чужими літературними паралелями, які поєднують усну та писемну творчість, поступово увівши її у загальносвітовий літературний процес. М. Грушевський шляхом наслідування І. Франка об'єднав усну творчість і писемну літературу в синтетичне поняття української словесності та акцентував на безперервності зазначеної єдності [5, с. 10].

Враховуючи методи дослідження та особливості літературознавчого аналізу в праці М. Грушевського, можна зробити наступні висновки:

1) вчений показує походження української нації в загальносвітовому контексті та елементи східної і європейської культури як органічну частку вітчизняної культури;

2) в його творчості розкриваються специфічні риси української словесності, що є самодостатньою системою.

Присвячені фольклору та писемній літературі розділи праці М. Грушевського відзначаються глибоким аналізом та синтезом. Учений робить особливий акцент на тому, що основи літератури головним чином виявляються у способі життя, світовідчутті та світорозумінні українського етносу. Зазначені основи зумовлені етапами розвитку і формами власного буття, природою, кліматом, характером праці, стосунків із сусідами та міжнародними впливами. Знання історії, мов, культур Сходу і Заходу дало можливість ученому показати особливості наших прапредків, сотень поколінь їхніх нащадків ще з IV–VI століть до н.е., бурхливі процеси та події, пов'язані з переселеннями народів, війнами, асиміляцією та конфронтацією племен, а також відповідних культур. Окремо зазначимо, що паралельно розкривається й історія культури та словесності: від зарубинецької до черняхівської та від Київської Русі до часу зруйнування Гетьманщини. М. Грушевським було детально розкрито історію проникнення міфологічних сюжетів, образів, мотивів ще дохристиянського періоду, а також всебічно висвітлено процес взаємодії з культурами Візантії, Болгарії, південно-західних слов'ян, Скандинавії, Греції та Риму [3, с. 24].

Очевидним є те, що в «Історії української літератури» М. Грушевського виявилися об'єктивний та суб'єктивний погляд на історію літератури, історія народу і діалектика його духовно-естетичної творчості, національні реалії та загальнолюдські критерії, багатий досвід попередників і власний новаторський підхід до значної кількості різноманітного матеріалу. М. Грушевський був зацікавлений елементами української словесності в якості цілісної системи, і, як наслідок, він намагався не обійти жодного імені, твору та явища. У кожному історичному періоді дослідник простежував розвиток родів і жанрів.

Історію української літератури вчений вважав історією розвитку самодостатньої художньої системи, для якої були притаманними власні джерела і досить своєрідний характер. Так, наприклад, історія української літератури відзначається внутрішньою цілісністю, самобутньою зовнішньою формою та суто українськими національними властивостями. Праця вченого написана колоритною українською мовою, що дає змогу досягнути специфіку його висловлювань, багатогранність світоглядних позицій, політичні та громадські пріоритети.

Науковці відзначають, що багатотомна «Історія української літератури» М. Грушевського є унікальним явищем вітчизняної та світової науки. Беручи за основу документальні відомості, вченим було досить широкоаспектно проаналізовано український літературний процес з давніх часів до першої половини XVII ст., запропоновано нову періодизацію. Ця періодизація історичного розвитку української літератури може вважатись цілком виправданою, тому що, на думку її автора, «усна народна творчість природно доповнює історію книжкової традиції і завдяки своєму більшому багатству і різноманітності, вона збагачує і прикрашує не одною яскравою подробицею писемну творчість» [1, с. 113].

Автор праці визначає особливості таких історико-літературних пам'яток Давньої Русі, як «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім», «Слово про Закон і Благодать» та ін. Надаючи приклади оригінального письменства Київської доби XI–XII ст., М. Грушевський акцентує увагу на найвидатніший тогочасний літературний документ – «Слово про Закон і Благодать». Саме завдяки «Історії української літератури» можна дізнатись про те, що першу інформацію про цей твір було оприлюднено в 1839 році у рефераті О. Кубарьова, прочитаному в Московському історичному товаристві. Однак сам він вийшов друком лише через п'ять років з єдиного примірника із закінченням (зауважимо, що примірник зберігався у Синодальній бібліотеці).

Також окремої уваги заслуговує ґрунтовне опрацювання М. Грушевським літературної спадщини XII–XIII ст. Зазначений період учений називав добою «золотого віку» давнього українського письменства, а центральною пам'яткою в ній було «Слово о полку Ігоревім». Аналізу цього визначного документа автор приділив 66 друківаних сторінок у виданні 1923 року. Вражає значна словознавча ерудиція М. Грушевського та його глибока обізнаність із критичною літературою про «Слово о полку Ігоревім». Так, вчений оперує значним науковим апаратом, називаючи майже всі доступні йому студії про «Слово о полку Ігоревім» і водночас даючи їм кваліфіковану оцінку.

Внутрішні та зовнішні зв'язки, взаємодії на рівні як макро-, так і мікроструктур посідають чільне місце в концепції М. Грушевського-літературознавця. Істориком літератури було використано задля літературознавчого аналізу культурний простір, який оточував Україну та входив у нові літературні регіони – Монголію, Китай, Сибір і Далекий Схід. Однак іноді спостереження та висновки, які стосувалися історії України, взаємин українського народу з іншими народами, були накладені вченим і на літературні факти, що не завжди було виправданим. Подекуди М. Грушевський перебільшував роль національної основи, яку він у своїй словесній творчості найчастіше пов'язував з національною ідеєю.

Інтердисциплінарні дослідження, здійснені вченим шляхом залучення багатства сусідніх культур і літератур, мали важливе значення для з'ясування проблеми формування

національної ідентичності, самобутності українського народу, його культури, літератури, а також для глибокого розуміння значення національного письменства. Водночас дослідження М. Грушевського демонструють відкритість українського літературознавства і його адаптованість до застосування різних методів і теоретичних моделей. «Історія української літератури» М. Грушевського, показала, за словами Д. Чижевського, так звану «європейськість» і радикально змінила дослідницьку парадигму в Україні, тому що вона підтверджувала те, що вітчизняна література є не тільки часткою історичного та соціального буття народу, але й результатом її контактів та зв'язків з іншими літературами світу. За концепцією вченого, вона постає в якості самодостатньої художньої системи, яка включає риси характеру українського народу, демонструє їхню своєрідність і спадковість, а також здатність до трансформацій.

Варто окремо зазначити принципи літературознавчих досліджень М. Грушевського. Так, вчений використовував принципи аналізу літературних явищ, характерних для культурно-історичної школи, яка виступила однією із основ для становлення літературної компаративістики. З'ясовуючи специфіку походження циклічної будови українського народного епосу, М. Грушевським було на практиці використано генетично-контактний принцип, оснований на врахуванні генетичних та контактологічних аспектів дослідження. Під час аналізу значної кількості фактологічного матеріалу вчений відкинув гіпотезу щодо появи народного епосу внаслідок впливу XVI–XVIII ст., а потім балканського, Центрально-Подунайського. М. Грушевський реалізував ретроспективний погляд на розвиток українського фольклору. Саме ретроспекція, на переконання сучасних літературознавців, є одним із аспектів генетичного методу.

Генетично-контактний принцип аналізу дав можливість М. Грушевському з'ясувати подібні та відмінні риси фольклорних явищ, прослідкувати за різноманітними взаємодіями, які виявилися на рівні впливів, рецепцій та ін. та водночас позначились на українській усній традиції. Так, зокрема, аналізуючи народну пісенну традицію, вчений віднайшов у ній певні прояви романізованої балканської культури, візантійські та західнослов'янські, що стали посередниками німецьких та середньовічних романських, а також східні і турецько-іранські впливи. М. Грушевський зазначав, що інколи занадто важко відрізнити «свійське від запозиченого», оскільки дещо з'являлося «паралельно, на спільнім ґрунті примітивного світогляду», а дещо, у свою чергу, сягає «в такі глибини передісторичного життя, що за тими не можності пройти туди» [2, с. 88]. Аналізуючи повісті Києво-Печерського патерика, М. Грушевський звернув особливу увагу на те, що вчені, які досліджували цю пам'ятку, переважно займались пошуком у ній буквальних текстуальних запозичень. Відповідно, М. Грушевським було піднято питання про паралелізм мотивів християнської та релігійної легенди, які могли «прийматись не тільки книжною дорогою, але й усною передачею» [1, с. 160]. Окремо вчений відзначив засвоєння різних мандрівних мотивів (аскетичних і фантастичних) не лише християнських, але й брахманських, буддійських, юдаїстичних та ін.

Також М. Грушевським було використано порівняльно-типологічний принцип, сутність якого головним чином полягає у співвіднесенні літературних явищ на синхронічній площині «з метою виявлення між ними тематичних, образних, жанрових, стильових відмінностей і подібностей, встановленні їхніх ближніх й віддалених контекстів та групуванні цього історико-літературного матеріалу, типологічно диференціювавши його на певні класи, підкласи тощо» [2, с. 79]. Зазначений принцип активно використовувався вченим для аналізу оригінального письменства XI–XII та XII–XIII ст. У цьому разі мається на увазі порівняння морально-дидактичної літератури доби, літописної повісті про Печерський монастир, писань, присвячених святому Миколаєві, старого Київського літопису та ін.

Внаслідок порівняння М. Грушевський зумів визначити тенденції розвитку літератури, її характер, а також з'ясувати принципову сутність і конкретну специфіку літератури. Так, наприклад, завдяки зіставленням (зокрема, української і російської, української і польської, української і болгарської літератур) вчений обґрунтовує

самобутність української літератури. Зауважимо, що М. Грушевський підкреслював те, що «культура XII–XIII ст. була українською» [1, с. 105].

Також М. Грушевський вдався до контекстуального аналізу. Це можна спостерігати в аналізі вченим української билинної традиції. Так, він наводив приклади билин на легендарні мотиви з російського фольклору та українську легенду про Михайлика і Золоті ворота з українськими відгомонами цієї теми. М. Грушевський зіставив їх, і при цьому його висновок був зведений до того, що українська героїчна дружинна традиція, «розбавлена легендарними мотивами, дійшла до нас в сих билинах і героїчно-легендарних творах» [2, с. 95].

У дослідженні М. Грушевським історії української літератури домінував історико-системний принцип, реалізований у розробці періодизації давньої української літератури. Вчений визначив та обґрунтував етапи розвитку української словесності, починаючи з Києворуської доби (зокрема, з 1030-х років). Основними підставами для цього дослідник вважав рівні права на наступність літературного розвитку від часів Київської Русі і росіян, і українців. Отже, у процесі дослідження історії літератури М. Грушевський вдавався до комплексу методів дослідження літературних явищ. Переважна більшість з них належить порівняльному літературознавству (генетично-контактний, порівняльно-типологічний та історико-системний принципи). Все це дає нам можливість стверджувати, що аналізована праця вченого є вагомим набутком української компаративістики першої третини ХХ ст.

Поява праці «Історія української літератури» М. Грушевського стала важливим етапом у розвитку наукового літературознавства. Без сумніву, цей фундаментальний твір, написаний у 1920-х роках, є найбільш визначним науковим дослідженням у вітчизняній філології. Основна заслуга автора полягає у виробленні нової концепції історії української літератури та практичному використанні ним нетрадиційної періодизації в літературознавчому процесі України від початку розвитку словесності до XVII ст., що взаємодіє з національно-культурним відродженням країни. При цьому наявність в «Історії української літератури» значного бібліографічного матеріалу надає їй значної наукової значимості та уможливило застосування цієї праці сучасними вченими.

Аннотація. В статті вивчені особливості інтерпретації М. Грушевським історії української літератури. Методологічною основою дослідження вченого був системний підхід і принцип історизма к літературному матеріалу. Вчений використовував також порівняльно-історичний метод.

Ключові слова: інтерпретація, літературознавство, метод дослідження.

Abstract. The article clarifies the features of the interpretation of M. Hrushevsky's history of Ukrainian literature. The methodological basis of the research is the systematic approach and the principle of historicism to the literary material. The scientist also used the comparative-historical method.

Key words: interpretation, literary studies, research method.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грушевський М. С. Історія української літератури. Том 1 / упоряд. В. В. Яременко. К. : Либідь, 1993. 347 с.
2. Грушевський М. С. Історія української літератури. Київ : АТ «Обереги», 1995. Т. 6 / НАН України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; М. С. Грушевський; упоряд. О. Мишанич. Київ : АТ «Обереги», 1995. 708 с.
3. Кононенко П. П. «Історія української літератури» М. Грушевського – етап у розвитку наукового літературознавства : [передмова]. *Історія української літератури / М. Грушевський*. К., 1993. Т. 1. С. 7–36.
4. Кордуба М. Академік Михайло Грушевський як історик. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Т. 41. С. 356.
5. Котенко П. Історія української літератури Михайла Грушевського – етап у розвитку наукового літературознавства. К. : Либідь, 1993. 22 с.
6. Чижевський Д. І. Михайло Сергійович Грушевський як дослідник української літератури : [передмова]. *Історія української літератури / Грушевський М. С.* Нью-Йорк, 1959. Т. 1. С. I–X.